

ИЗ ПРЕПИСКАТА МЕЖДУ ИВАН ВАЗОВ И АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН

Илия Тодоров

Проф. Александър Теодоров-Балан е познат на нашата общественост преди всичко като езиковед и библиограф. Но той има важни заслуги и като литературен работник: автор е на няколко книги из областта на литературната история и на десетки конкретни изследвания, посветени на различни въпроси от старобългарската литература и от литературата на Българското възрождане. Същевременно Александър Теодоров-Балан не е останал чужд и на съвременната нему литература от периода след Освобождението — публикувал е редица рецензии за новоиздадени художествени произведения, както и статии върху творчеството на отделни писатели като Ив. Вазов, Алеко Константинов, К. Христов, К. Величков, Ц. Церковски, П. Ю. Тодоров, А. Страшимиров, Н. Ракин и др.¹

С особено внимание А. Теодоров-Балан е следил творческото развитие на Иван Вазов. Още през ученическите и студентските си години той се изявява като ревностен поклонник на неговия талант. По-късно като преподавател във Висшето училище (днешния Софийски университет „Климент Охридски“) А. Теодоров-Балан чете лекции за Вазовото творчество и същевременно публикува редица рецензии и статии за негови произведения. През 1891 г. той разглежда на страниците на „Периодическо списание“ (кн. 37—38, с. 264—293) Вазовите „Стихотворения за малки деца“ паралелно с детските стихотворения на П. Р. Славейков, В. Н. Попович и М. Д. Балабанов. Няколко години по-късно критикът печата в сп. „Български преглед“ (г. II, 1895, кн. 12, с. 40—51) известната си статия „Ас и двойка“ с подзаглавие „Поетическа среща“, в която установява връзката на ранното Вазово творчество с Ботевата революционна поезия. През 1900 г. той помества в „Периодическо списание“ (кн. 61, с. 699—702) рецензия за Вазовата комедия „Вестникар ли?“ През същата година започва печатането и на неговия лекционен курс за творчеството на Вазов, който излиза в продължение на няколко години на страниците на „Периодическо списание“ (кн. 61, 62, 63, 66 от 1900—1906 г.) под наслов „Преглед на поетическата творба на Вазова“. Този лекционен курс обема повече от 300 страници и фактически се явява първата обширна монография върху Вазовото творчество (за съжаление обаче тя е останала недовършена). Пак по същото време Балан подготвя една сказка за Вазовото творчество, която изнася в различни градове на страната: Пловдив, Враца, Плевен, Търново, Свищов, Видин, Русе, Шумен, Разград, Варна, Бургас и накрая — в София. Част от сказката той помества като статия в сп. „Българска сбирка“ (г. XII, кн. 8, с. 473—484) под наслов „Две концепции на Вазова из практичната философия“, където предлага своеобразно тълкуване на известното Вазово стихотворение „Тръносливката“. Тази негова публикация предизвиква основателни възражения и наскоро след това критикът се вижда принуден да излезе в същото списание с кратка бележка-отговор „Към концепцията на Вазов в „Тръносливката“ (г. XII, кн. 10, с. 652). По-късно той подготвя специална студия върху Вазовата „Грамада“,

¹ Вж. П. Динев, Александър Теодоров-Балан. — В: Литературни въпроси. С., 1963, с. 315—329.

публикувана една година след смъртта на поета под наслов „Път за българската книжнина, осветен върху основата на една поема“ (Училищен преглед, 1922, кн. 9—10, с. 685—702).²

Твърде показателен в случая е и интересът, който проявява Александър Теодоров-Балан към поправките, внасяни от Вазов във връзка с преиздаването на неговите произведения. Когато през 1911 г. поетът започва работа върху пълното издание на своите съчинения, критикува внимателно анализира неговите поправки в отделните стихотворения и стига до извода, че някои от тях са „не в полза на автора си“. В своята статия „Вазов в щета на Вазов“, печатана много по-късно във в. „Мир“ (бр. 12 852, 2 юли 1943 г.), Балан си спомня, че при един случай лично предложил на Вазов да не се товари с редакцията на своите събрани съчинения, ръководен от съображението, че е „опасно за поет, изпял стихове през една своя пора, изживяни сред една атмосфера, да ги подлага на преглед или критика в друга своя пора, дишайки състава на друга атмосфера“. Като доказателство за своето твърдение той разглежда поправките в текста на известното Вазовото стихотворение „Борът“, което според него в последната си редакция е загубило много от своята първоначална свежест и сила, явило се е в „състарен“ вид. Подобно отношение към Вазовите поправки А. Теодоров-Балан изразява и в статията си „Усет за българска реч“, поместена през 1914 г. в сп. „Българска сбирка“ (г. XX, кн. 5, с. 297—317), както и в друга една интересна статия „Вазов издаван и илюстриван“, напечатана няколко години след смъртта на поета в редактираното от Д. Гаврийски списание „Подвиг“ (г. I, 1924, кн. 7, с. 197—201). В последната си статия критикува е като че ли още по-строг: „Старият вече Вазов — заявява той, — преглеждайки и оправяйки създанията на по-младия Вазов, удрише въз младото печата на старото и му шетеше.“

Трябва да се подчертае, че Александър Теодоров-Балан се е отнасял с дълбоко уважение към Вазов. Той високо е ценял неговото творчество и винаги е изтъквал безспорните му заслуги за напредъка на нашата литература. Наред с това обаче критикува и смятал за свой дълг да посочи и слабостите на поета, да обърне внимание върху някои негови несполуки. Днес, когато разглеждаме литературнокритическите преценки на Балан за Вазовото творчество от хребета на десетилетието, разбираме, че повечето от неговите забележки са били прекалено строги и дори несправедливи. Въпреки старанията си за проникновен анализ той невинаги е достигал до сърцевината на творбите, невинаги е долавял вярно вложените в тях чувства и идеи. Това го е довеждало до неверни заключения, а понякога и до груби изопачения на Вазовия текст. Същевременно не можем да не отбележим, че критиката на Балан към Вазов никога не е била тенденциозна и злонамерена. Своите препоръки той е поднасял с нужния такт, без да засегне честолюбието на поета. Неслучайно между тях са се запазили докрай, макар и доста далечни, но все пак коректни взаимоотношения.

Предлаганите на вниманието на читателите три непубликувани писма от втората половина на 1917 г. (едното от Вазов до Балан и двете от Балан до Вазов) разкриват интересна страница от диалога между поета и критика. Те ни въвеждат в атмосферата на една изискана и коректна полемика, която се води спокойно, без лични нападки и обиди, при пълно взаимно уважение на двете страни — явление наистина рядко не само за тогавашните литературни нрави.

Особено ценно в случая е, разбира се, писмото на Вазов — толкова повече, че той, както е известно, е бил твърде скъп на откровения в своята кореспонденция. Тук по необходимост поетът е решил да каже по няколко думи за пет свои стихотворения, погрешно изтъквани от критика: „На майка ми“, „Благодаря“, „Не сили се“, „Тръносливката“ и „Униние“. В началото на писмото Вазов е изразил задоволството си от Балановия „Преглед на поетическата творба на Вазова“, който той за пръв път прочел в издадената през 1916 г. от Ал. Паскалев антология „Отбрани откъсци (Из българската проза)“, като № 174—183 от поредицата „Всемирна библиотека“. Но поетът е написал това писмо не толкова, за да благодари на критика, колкото да му обърне внимание върху неправилното тълкуване на посочените пет стихотворения, което води до неверни заключения.

² По-подробен преглед на писаното от Ал. Теодоров-Балан върху Вазовото творчество вж. в статията на В. Вълчев. Творчеството на Вазов в оценката на Александър Теодоров-Балан. — В: Сборник в чест на Александър Теодоров-Балан по случай деветдесет и петата му годишнина. С., БАН, 1955, с. 187—197.

Преди всичко Вазов посочва изопаченото алегорично тълкуване на три стихотворения, между които на първо място поставя „Майка“, озаглавено в окончателната си редакция „На майка ми“. В случая той има пред вид следния пасаж от статията на А. Теодоров-Балан: „Стихотворението „Майка“ дава да се разбере, че Вазов дължи своето оборавање от „гробовните сънища“ на майка България. Тая мъченица е пила най-горчива отрова, изтърпяла е най-проклетата съдба и свои синове-късове от сърцето си е изгубила в гробове наоколо; и тя изтърпя това мъжки, и ни една клетва не изпъшка из нейната геройска душа, чиста като светния. А защо да тлее поетът от скръбта за нейните мъки? Защо да проклена той света заради теглата на своето сърце? Истина е, че той не можа с пръснатия свой жар да стори майка си честита; ала поне теглото ѝ не трябва да я напуща и да се отчайва. Тя знае как е паднал той и друг път и как сама разбита му е вдигала с любовта си сломените сили; не еднъж ѝ дължи той живота си; много пъти го е възраждала тя в него. Затуй сега, из мрака безизходен, пак простира ръце към нея; нейният образ тъжен, благороден го крепи единичък и на чужбина и го мори с бурите на ужасния живот“ (с. 322—323). По повод на всичко това Вазов заявява: „Стихотворението „Майка“ се отнася не до България, а до майка ми, до нейния личен страдалчески живот и до моите отношения към нея.“

Другите две стихотворения, които Балан неправилно свързва с отношението на поета към родината, са „Благодаря“ и „Не сили се“. „България — продължава критикът — като вълшебница влага у поета ново чувство, да гори пак и да обича. Когато малодушно е напуснал честен труд и захвърлил знаме, нейният образ му се въяска и внася в душата му нова сила, здраве, радост, благодат. Тогава поетът съзира тежкия живот пак мил и хубав. Майка му заслужава за туй безгранична благодарност (вж. „Благодаря“). Като познава нейните мъки, нейното велико търпение и твърди надежди, поетът още по-силно я обича и ще посвети свещения си дар на нейното справедливо очаквано щастие. Няма нужда тя да открива жалната си тайна: сълзите ѝ без грешка я показват. И нея рано е забулила скръб, и още млада, влачи тежкия хомот на нещастно битие („Не сили се“) (с. 323). Когато е писал тези стихотворения обаче, Вазов не е имал пред очи нито родината, нито майка си: „Благодаря“ се отнася до жена обичана, както и „Не сили се“, а не до отечеството“ — съобщава лаконично той в писмото си.

По-нататък Вазов обръща вниманието върху неправилната интерпретация на стихотворението „Тръносливката“. В своето изследване А. Теодоров-Балан е посветил няколко страници на това стихотворение (цит. съч., с. 325—330), поставяйки си за цел да го свърже по чувства и идеи с Вазовото стихотворение „Пребитото псе“, където доминира възмущението от вселилата се в детските сърца жестокост. „И там, и тук — подчертава критикът — бонте, с които е рисувал поетът, и обстановката тълкуват една постъпка, която се чувствувва като злодеяние и злодейниците — непознаващи своето дело — ценят само своето удоволствие и се смеят от радост. Ние жалим пребитото псе, па не можем да не жалим и разбитата тръносливка, защото и тя е в природата един организъм, на който е определена своя задача, и всяко насилие над него, което му пречи да я изпълни или го осаката, е злодеяние. С повече думи и в по-живо положение бе представил Вазов псето като обект на една детска забава, от която водеше заключение за зло в корена на човешкото същество; ама доста са и малкото думи, които ни представят насилието над трудната тръносливка, за да я разберем в същата участ, както и псето; да разберем, че и тук поетът би имал да посочи на човечеството жестокостта му в лицето на невинните му рожби.“ Главната заслуга на Вазов Балан вижда в това, че „ни е подготвил сърцето да почувствува скръбта от новото жестоко дело на детинска палавина и през това чувство да вкара у нас убеждението за по-разумно, по-велико възпитание на младежта от най-ранна пора“. Схванал неправилно основната идея на стихотворението, критикът изпада в истинско недоумение, когато долавя съвсем други звукове от лирата на поета. Той не е в състояние да разбере неговия възторг от кръшния смях и веселите лица на девойчетата, смята, че това е едно раздвоение в душата на автора, което нарушава вътрешната хармония между частите на стихотворението. „И в други случаи показвахме у Вазова грешка в развитието на едно творение, когато за изпълнение на определена идея се даде на частите смисъл несъответен с нея, та и тук имаме ново потвърждение на същото“ — бележи със съжаление критикът. Вазов обаче не е могъл да се съгласи с подобна трактовка: „В „Трънослив-

ката“ главната ми идея — подчертава той в писмото — е била не да изкажа възмущение против децата, че съсипват едно дръвче, и то съвсем просто, а да изтъкна жизнерадостта и палавостта на юнош[е]ската природа.“

Последното Вазово възражение е във връзка с оценката на стихотворението „В униние“, което според А. Теодоров-Балан е най-хубавата автокритика на Вазова за характера и значението на поезията му до 1888 г. Отделяйки значително внимание на това стихотворение (цит. съч., с. 313—315), критикът се е показал твърде строг в своето заключение относно поетическата дейност на Вазов: „Най-сетне — подчертава той — пък не може човек да извърши повече от мярата на своите сили и способности. Вазов извърши колкото можеше и каквото можеше. С напредъка на годините зрее и неговото съзнание и съждение. Като преглежда извършеното, намира в него своите недостатъци. Те са откровено, с рядко безпристрастие характеризирани в стихотворението „В униние“. То е поетическа изповед на Вазова“. От своя страна Вазов заявява, че това стихотворение не може да се взема като най-вярно самохарактеризиране на неговата дейност, тъй като тук той е прекалил с черните багри; според него критикът е могъл по-ведро да погледне на тая дейност и да не се съгласи напълно с поета.

В края на писмото Вазов отново подчертава доброто си впечатление от изследването на А. Теодоров-Балан, като му изразява своята сърдечна признателност. Писмото няма дата, но на последния лист от ръката на Балан е отбелязано: „Отговорих 15. VIII. 1917 г.“, следователно може да се приеме, че то е било написано наскоро преди това — в края на юли или в началото на август 1917 г.

Отговорът на А. Теодоров-Балан до Вазов, грижливо запазен в архива на писателя, е твърде интересен. Преди всичко критикът подчертава, че се смята поласкан от Вазовото писмо. След това той запознава накратко поета с причините, поради които неговият „Преглед на поетическата творба на Вазова“ е останал недовършен, като същевременно изразява недоволството си от частичното му поместване в поредицата „Всемирна библиотека“. Пристъпвайки към отговор на Вазовите забележки, той веднага се съгласява, че е сгрешил с алегоричното тълкуване на стихотворенията „На майка ми“, „Благодаря“ и „Не сили се“. Критикът обаче не смята за основателни Вазовите препоръки във връзка със стихотворенията „Униние“ и „Тръносливката“. Особено настоятелен е той при защитата на становището си за дисхармонията в „Тръносливката“. Във връзка с това Балан припомня на Вазов за сказката, с която е обикалял из страната, и за публикуваната нейна част в сп. „Българска сбирка“, където е имал възможност по-нашироко да обоснове своята идея. Трябва да отбележим, че тук той неточно цитира заглавието на своята статия „Два философски възгледа за Вазова“ (в действителност статията се нарича „Две концепции на Вазова из практическата философия“ и е поместена в сп. „Българска сбирка“, г. XII, 1905, кн. 8, с. 473—484). Разсъждението на К. Христов, за което става дума по-долу в писмото на А. Теодоров-Балан, е обнародвано с подпис Х. К. в същото списание (г. XII, 1905, кн. 9, с. 559—560) под наслов „Литературна бележка“. Балан, както беше вече отбелязано, отговаря на тази „литературна бележка“ с кратка и твърде язвительна статия под наслов „Към концепцията на Вазов в „Тръносливката“ (Българска сбирка, г. XII, 1905, кн. 10, с. 652). Другото възражение, което поради заминаване в чужбина той оставил без отговор, е статията на известния учител от Хасково К. Карагяуров, поместена в сп. „Учителски вестник“ (г. IV, кн. 16—17, с. 251—253, с дата 6 май 1906 г.) под наслов „Тръносливката“. Накрая критикът съобщава за намерението си да издаде един ден малка книжка на тема: „Една сказка за Вазова. История и сетнини“, за да разкрие „окаянството на някои просветени и учени български мъже, които в заслепение от власт са гонили отделни лица в работата им за българската наука и книжнина“. Такава книжка А. Теодоров-Балан не издава. Своя замисъл той частично е осъществил в спомена „Една сказка за Вазова“, напечатан две години по-късно в сп. „Слънце“, г. I, 1919, кн. 4, с. 280—293.

Писмото на А. Теодоров-Балан до Вазов от 15. VIII. 1917 г. привлича вниманието между другото и с категоричното твърдение за авторството на „Литературна бележка“, поместена в сп. „Българска сбирка“ с инициалите Х. К. Виждаме, че и тогава, 12 години след полемиката, критикът е бил убеден, че неговият опонент е К. Христов. Много по-късно С. С. Бобчев му съ-

общил, че истинският автор на „литературната бележка“ е самият Вазов.³ Въпреки това обаче Балан не е променил своето становище. В интересното си мемоарно-документално съчинение „С Вазова започнах“, подготвено за печат през 1948 г.,⁴ той отново е дал широко място на своята концепция за дисхармонията в „Тръносливката“. Критикът е поместил тук и своята статия „Две концепции на Вазова из практичната философия“, и полемичната „Литературна бележка“ (с изричното указание: „Инициалите Х. К. крият Ивана Вазова“), и своята кратка статия-отговор „Към концепцията на Вазов в „Тръносливката“. За нас в случая представлява по-голям интерес коментарът, който той е направил към текста на тези публикации. По повод на последното изречение от „Литературната бележка“: „Ние сме уверени, че всеки читател, който прочете стихотворението, ще се съгласи с нас, ще се съгласи и сам г. Теодоров — ако го прочете пак след нашата бележка“, критикът изрично заявява: „А. Теодоров поддържа своето мнение в отзива, що следва тук.“ А в забележка към своята статия-отговор той споделя: „Размисляйки днес над това подир толкова години, намирам, че ние с Х. К., читатели и ценители на „Тръносливката“, различно я схващаме в мястото, по което сме в разногласие; защото не са еднакви нашите основни нагледни: К. Х. (=И. Вазов) е от философията на дуализма, а пък аз от философията на монизма.“

Разменените две писма между Вазов и Балан от лятото на 1917 г. отново поставят на дневен ред въпроса за авторството на кратката, но твърде интересна „Литературна бележка“, поместена с подпис Х. К. в сп. „Българска сбирка“. Въпреки съществуващото указание за авторството на Вазов тази статия досега не е включвана в изданията на неговите събрани съчинения — нито в двадесеттомното издание от 1955—1957 г., нито в последното издание в 22 т. от 1974—1979 г. Редакторите, един от които бе и авторът на тези редове, имаха всички основания да бъдат предпазливи; те не можеха да се доверят само на признанието на С. С. Бобчев, направено след толкова години пред А. Теодоров-Балан. Сега обаче — след откриването на Вазовото писмо до Балан — въпросът би трябвало да се преразгледа. Не е без значение фактът, че авторът на „Литературната бележка“ и авторът на писмото отстояват една и съща идея.

Последното писмо, което обнародваме, е от 2 дек. 1917 г. То представлява интерес като първоначална реакция на Александър Теодоров-Балан на изпратената му от Вазов новонаддена стихосбирка „Юлска китка“. Това, което прави най-силно впечатление в случая, е подчертаната критична насоченост в оценката на Балан. След няколкото добри думи, които казва за новата Вазова стихосбирка, той веднага бърза да посочи куп нейни недостатъци, повечето от които несъществуващи или силно преувеличени. „На млади години четях с пламък Ваши стихове. Сега сякаш ми липсва пламъкът. Или няма искрата за него?“ — намеква още в самото начало на писмото критикът. Все пак той признава, че съвсем наскоро заучил едно негово стихотворение за „мир“, което обаче не е поместено в „Юлска китка“ (очевидно следна дума за стихотворението „Кога?“; напечатано в сп. Съвременен преглед, г. I, кн. 3, 1 юли 1917 г., с. 2; това стихотворение по-късно е включено на второ място в малкия цикъл под общ наслов „Всемирната война“, който влиза във Вазовата стихосбирка „Нови екове“).

Тук естествено нямаме за цел да подлагаме на преценка мнението на Балан за „Юлска китка“. Не можем обаче да не отбележим, че заключенията от рода на „Звучен стих далеч останал!“ са явно пресилени (посочените примери, взъз основа на които се прави този неочакван извод, са от стихотворенията „Край стара река“ и „Бог“, едни от най-хубавите в стихосбирката). Същото се отнася и за разсъжденията на критика по повод на двете стихотворения „Цветята“ и „Мечта“. От забележката му за поантата на стихотворението „Цветята“ се убеждаваме, че критикът отново се разминава с поета, остава глух за ударите на неговото сърце, преливащо от възторг сред прекрасната цветна градина. Страстен поклонник на българската при-

³ В. Вълчев. Цит. съч., с. 195.

⁴ Машинописен екземпляр от това съчинение е запазен между ръкописите на А. Теодоров-Балан в Научния архив на АН (ф. 109, оп. 1, а. с. 272, л. 1—61). Външният вид на този ръкопис и особено отпечатъците от пръстите на словослагателите ясно показват, че той е бил избран. Засега обаче не успях да установя дали е обнародван. По всяка вероятност той е замислен и подготвен за печат във връзка с приближаващата стогодишнина от рождението на писателя (накрая под текста има дата: София, 20 юни 1948).

рода, Балан е възмутен от това, че един поет — бил той и Вазов — може да призовава трън-косливките да се брулят, а цветята да се късат; според него те би трябвало да се гаят! При прочитане на стихотворението „Мечта“ критикът пък е подразнен от нецеломъдрения стих „бели голоти откриват“. Неоснователни са и неговите възражения по повод въвеждането в поезията на думи като „чертог“ (употребена в стихотворението „Бог“), „жизнерадост“ (употребена в стихотворението „Скитане“) и „клокочуша“ (употребена в стихотворението „Над водопада“). Когато се обявява срещу употребата в съседство на близки по значение думи, критикът по принцип има право, но трябва все пак да подчертаем, че в „Юлска китка“ Вазов никъде не е прекалил с това; никъде в тази стихосбирка не се е създавало впечатление за претрупаност, за многословност. И ако трябва все пак да се върнем към повдигнатия в началото на писмото въпрос за искрата и за пламъка, заключението, струва ми се, едва ли ще е от полза за критика. Съвсем не е случаен фактът, че Вазов не се е вслушал в нито една от неговите забележки. Напротив, до края на живота си той високо е ценял своята „Юлска китка“. През 1921 г., включвайки тази стихосбирка като втори дял от книгата „Любов и природа“, той променя заглавието ѝ, спирайки се на по-изразителното „Какво пее планината“, без обаче да внесе съществени промени в текста на отделните стихотворения — нещо наистина рядко в неговата практика. В предговора към „Любов и природа“ поетът заявява: „Стана нужно преиздаването на тия две поетични китки. Първата, свита някога под навесите на любовта — тая песен на живота; втората, пак тъй проста и ароматна, набрана в планинския мир — в лоното на природата — тая поема на бога. Песни на преживени светли, деликатни вълнения; песни, изтъкани от трепетите на сърцето и от виденията на душата. И най-хубавите може би цветя в цялата ми лирика.“

Твърде любопитно в писмото на А. Теодоров-Балан от 2 дек. 1917 г. е и признанието му за работата със студентите над Вазовата „Грамада“. Той съобщава, че си е поставил за цел да научи върху основата на тази поема студентите да четат и анализират една литературна творба, като разкрият всички нейни „външни и вътрешни хубости“. Но и в този случай критикът е останал верен на себе си! Толкова години след написването на поемата и след толкова нейни преиздания той продължава да търси пътища за усъвършенствуването на Вазовия стих: „Аз чета сега да студенти в аудиторията Вашата „Грамада“ и на колко места им обръщам вниманието как шеше да изглаша с по-силна звучност и от това со сладост стихът, ако беше се поспрел над него повечко слухът и вкусът“ — заявява А. Теодоров-Балан. В резултат на тази негова работа със студентите няколко години по-късно се появява споменатото изследване „Път за българската книжнина, осветлен върху основата на една поема“ (Училищен преглед, 1922, кн. 9—10, с. 685—703).

В заключение трябва да отбележим, че с тези три писма не се изчерпва преписката между Вазов и А. Теодоров-Балан. В личния архивен фонд на писателя, съхраняван в Научния архив на БАН (ф. 112 к, оп. 1, а. е. 525), са запазени още пет писма от Балан, които обаче нямат непосредствено отношение към Вазовото литературно творчество (повечето са по туристически въпроси). Само в едно от писмата, писано в Цариград на 31 ян. 1909 г., се засяга въпрос, който може да заинтересува литературния историк: Балан изразява задоволството си от готовността на Вазов да вземе участие в подготвяния периодичен литературен сборник „Летооструй“, издаван в Цариград, а печатан от Хр. Г. Данов в Пловдив.

По всичко личи, че кореспонденцията между Вазов и А. Теодоров-Балан не е била особено богата. Това обаче не изключва възможността един ден да се намерят и други писма, които ще допълнят и разширят представата за взаимоотношенията между поета и критика — една интересна тема, доколкото може да се съди от поместените тук три писма.

Уважаемий г. Теодоров,

Преглеждах „Отбрани откъслещи“ (във Всемирната библиотека на Ал. Паскалев) и там пръв път видях и прочетох вашия „Преглед на поетическата творба на Вазова“.

Тоя преглед е първият с внимателност, вещина и обективност написан преглед на моята поетична дейност у нас. Съгледах обаче и някои неверни ваши сфащания на смисъла на някои песни и оттам — неверни заключения. Позволявам си да ви ги посоча тука, та при преиздаването вашия труд да ги имате пред вид.

1) Стихотворението *М а й к а* се отнася не до България, а до майка ми, до нейния личен страдалчески живот и до моите отношения към¹ нея (в пълното събрание моите съчинения от Паскалева песнята носи и название: *Н а м а й к а м и*).

2) *Б л а г о д а р я* се отнася до жена обичана, както и *Н е с и л и с е*, а не до отечеството.

3) В *Т р ъ н о с л и в к а т а* главната ми идея е била не да изкажа възмущение против децата, че съсипват едно дръвче, и то съвсем просто, а да изтъкна жизнерадостта и палавостта на юнош[е]ската природа.

4) Песнята *У н и н и е*, дето в минута на страшен душевен упадък (в емигрантския ми живот)² аз се отричам и самобичувам безжалостно, не може да се зима като на *й-в я р н о* самоохарактеризиране на моята дейност. Аз съм ужасно прекалил с черните багри, но критикът можеше по-ведро да погледне на тая дейност и да се не съгласи н а п ъ л н о с поета.

Но най-голямата част от вашия преглед е добра и дава доста вярно обяснение³ и оценка на песните.

Стискам ви ръката с благодарност.

И. Вазов

Научен архив на БАН, ф. 109, оп. 1, а. с. 424, л. 1—2.

¹ Първоначално: *С*.

² Ограденият в скоби израз е бил вписан допълнително.

³ Първоначално: верев израз.

София, 15. VIII. 1917.

Уважавани господине Вазов,

Писмото ви, и с бележките си за мои грешки, ме поласка. Аз почувствувах, че все съм нещо сторил, за да осветля на българското юношество поетичната дейност на нашия Вазов.

Гризачите от „Всемирна библиотека“ са взели един къс от моя обширен „Преглед на поетическата творба на Вазова“, обнародван в „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество кн. LXI. 1900, LXII. 1902, и LXIII. 1903. Там той не е довършен. Големци от управителния съвет на дружеството бяха се изразили, че „станало много дълго“ моето преглеждане, та вече досаждало. Разбира се, аз не се трудох да досаждам на читателите на списанието и спрях да давам нататък продължението на прегледа, за да се довърши. Оставяше да разправя още за най-важния ваш роман и за други след него производи.

Докле се печаташе прегледът в списанието, аз водах отпечатъци от него, тук-там оправени и дотъкмени. Пращам ви тук един екземпляр, какъвто е недовършен.

Принмам да съм сгрешил със замяната на вашата майка с отечеството, или същото от-
носно до стихотворенията „Благодаря“ и „Не сили се“. Ако в „Униини“ признавате, да сте пре-
кадили с багрите, ще бъде толкоз по-извинителна и моята грешка, че не съм съдил за работата
под багри по-меки. Колкото за „Тръносливката“, вместеното във „Всемирна библиотека“ чини
ми се доста ясно показва, че аз съм отбелязал правилно вашата идея, ала съм намерил, че в
изобразението на тая идея вие сте намесили още чърти, които произвеждат дисхармония. И
от това се е сторило вам, че не съм схванал правилно идеята. Когато обикалях по България
со сказка за Вазова, аз предадох повече разработена оценката си за „Тръносливката“ в сравне-
ние с „Пребитото псе“ и в допълнение с „По повод на едни шурм“. Моята оценка излезе после
в „Българска сбирка“ под име „Два философски възгледа на Вазова“. От там тя възбуди някол-
ко разсъждения на наши книжевници (К. Христов и К. Карагяуров) в същото списание и в „Учи-
телски вестник“. На Христова аз възразих; на Карагяурова изоставих, защото заминавах
някъде навън, а след това вече не се повърнах към предмета. А той заслужаваше един поврат.

Аз тъкмя един ден да издам книжица: „Една сказка за Вазова. История и сетници“. Тя
ше разкрие окаянството на някои просветени и учени български мъже, които в заслепление от
власт са гонили отделни лица в работите им за българската наука и книжнина. Ала не съм по-
дирил още издател. Сам не съм в състояние да го сторя.

Приемете моя израз на най-сърдечно към вас почитание.

А. Теодоров-Балан

Научен архив на БАН, ф. 112 к, оп. 1, а. е. 525, л. 8—9.

3

София
ул. Вълкович
Господин Ив. Вазов*

София, 2. XII. 1917

Уважавани господине Вазов,

Благодаря за пратената „Юлска китка“. Друго е да добия китка от пазар, а друго от гра-
дина. Днес я прочетох. На млади години четях с пламък и заучвах ваши стихове. Сега сякаш
ми липсува пламъкът. Или няма искрата за него? Ала едно ваше стихотворение за „Мир“,
което недавна заучих из „Седмичен преглед“, не намерих в Юлската китка. И с право: тя е кит-
ка от други чувства. Няколко стръка в нея са тъй миризливи, тъй пресни и красиви („Чубриците“,
„Живот“, „Островчето ми“, „Сън в планината“, „Войник“, „Дворецът“). А питам се, защо ли
не се намери за „Цветята“ (6) някоя по-нежна дума, с която да се молят на упоения от хубост-
та им и усмивките минувач — да му се молят за галба, а не да искат от него грубо да ги
къса? И в „Мечта“ (28) защо ли не се намери повече пригоден за вилската хубост и непълтност
израз вместо сетивните „голотии“?

„Юлска китка“ лиша с благодарност към дарбите на природата, в които е животът и бла-
женството. Те подмладяват, те ободряват, те правят да се сливат с тяхната вечност. И тъй слят
с тях човек блажено мечтае, а никакви звънци от овче стадо токо те изгръгнат съвсем реалистич-
но назад и ти напомнят, че се мамииш, че е блаженството лъжа. За някои поети това е основ-
на чърта от погледа. В „Юлска китка“ такива чърти са „разногласия“, нестройност („Музика“ —
16, „Орел“ — 14, „Орфей“ — 39). „Въ водопади среброструйни“, „с рев вълните“ (5), „в
свод, в цял“ (15) не излизат из моя прочит никак музикално! Звучен стих — далеч останал!
Аз чета сега со студенти в аудиторията вашата „Грамада“ и на колко места им обръщам вни-
манието, как щеше да изглаша с по-силна звучност, и от това со сладост стихът, ако беше се
поспрел над него повечко слухът и вкусът. Уча студентите на просто да четат, защото наистина

не знаят, не умеят да четат, и, разбира се, не е възможно да разкрият всички външни и вътрешни хубости на един поетичен производ. А всички притежават свидетелство за зрелост.

Не мога да намеря оправдание за думите чертог, жизнерадост, клокочуца и др. в произведения на българска поезия! Не може да бъде вярно, че в българската книжнина „красиво“ до „хубаво“ (гиздаво, красно), или „омая“ до „чарова“ съставя богатство на езика!

Пак благодаря за китката от вашата градина. Здравейте! (Здравствуйте?)

С почит: А. Т.-Балан

Научен архив на БАН, ф. 112 к, оп. 1, а. е. 525, л. 7.

Написано на обикновена пощенска картичка.

ПЪРВИ ПРОЯВИ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА ЗА ЛЕВ Н. ТОЛСТОЙ

Татяна Панова

Още в първите години след Освобождението творчеството на Лев Толстой ангажира вниманието на българското общество. Причина за това е не само огромният авторитет, с който се ползува руската литература в България, но и безспорните достойнства на големия руски разказвач. Актуалността на съдържанието, жизнената простота на формата, ролята на защитник на „унизените и оскъбените“ и на вечен търсач на истината за живота правят особено близки на българския читател творбите на великия реалист и хуманист Лев Николаевич Толстой.

Много са изказванията на наши културни дейци за мисията на руската литература в България. Георги Бакалов, за когото тя е „най-разкошния плод на световната култура“, споделя следното: „Никоя литература не е упражнявала тъй благотворно и тъй дълбоко влияние върху българите още от преди Освобождението, още от периода на Възраждането, както руската литература. . . Идейните течения у нас — и не само в книжнината, но и в обществения живот — винаги са се намирали под непосредственото и дълбоко влияние на руската литература. . . Руската книжнина бе она неизчерпаем резервоар на духовна храна за българската интелигенция, без който тя не можеше да си представи духовното съществуване.“¹

Особен интерес предизвиква както в цял свят, така и у нас идейният прелом във възгледите на Толстой. За българина този прелом излиза извън сферата на литературата. В изказанието по един или друг повод мнения се изявява позицията на болшинството читатели, че основата, на която се заражда Толстовото учение, е руската обществена действителност в края на XIX в. Възприето по този начин, творчеството на Толстой оказва въздействие не само със своята художествена значимост, но и като носител на идеи, намерили благоприятна почва за разпространение в следосвободенска България. В много от изказванията прозира порасналото съзнание на нашите културни дейци за ролята на литературата в живота на народа, а оттук и желанието им на българския читател да бъдат поднесени най-добрите образци на световното изкуство.

Първите оригинални критически работи са предизвикани от конкретни произведения на писателя, но заедно с това съдържат и размисли върху цялостното творчество на Толстой и най-вече за неговото религиозно учение. В болшинството си българските автори са на страната на художника-Толстой и осъждат опитите му да пренебрегне своя художически талант и да се пренесе в сферите на философията. Една от причините за правилния подход към учението на

¹ Г. Бакалов. Избрани произведения. 1953, с. 546.

Толстой от страна на литературните ни дейци е материалистическото им мислене, което е отличителна черта още на ранната ни литературна критика. Показателен е и фактът, че в много от първите критико-оценъчни трудове личи увлечението на техните автори по идеите на научния социализъм.

Сп. „Ден“, културно-обществен орган на българските социалдемократи, още в първите си броеве проявява интерес към личността на великия писател. Това е време, когато у нас са излезли първите Толстоеви преводи. За един от тях — „Кройцеровата соната“ (1890), сп. „Ден“ помества първата по-разгърната критическа работа за Толстоево произведение. Неизвестният ѝ автор оценява значението на писатели от рода на Толстой за това, че „с художествената си дейност те показват съществуващите злини и поставят идеали пред лутащото се човечество“².

В статията е изразено голямо уважение към личността на писателя. В опита си да обясни неговите нови възрения авторът търси сходство с подобни периоди в творческия път на други руски писатели като Гогол и Достоевски. Същността на Толстоевото късно творчество критикът определя като „гениални, разрушителни анализи на човеческото общечитие, на установените, рждясалите понятия на човека за щастието и целта на живота“ (с. 234). Самобитността на Толстоевия религиозен мистицизъм е потърсена в съединението му „с дълбоко изучаване на руския селянин“, което съединение е породило „оная своеобразна толстовска литературна физиономия“. Изказаното мнение е от важно значение, защото това е първият български автор, който свързва Толстоевия прелом с настроенията на селските маси в Русия. Известно е, че большинството от първите български критици на Толстой виждаха в него „художник на аристокрацията“ (Бакалов — 1935 г.), с което провеждаха неправилното становище на вулгарните социолози-литератори.

Авторът дава явна преценка на художествените и идейните достойнства на творбите, като подхожда диалектически към бъдещата участ на неговата философия и дело: „Граф Лев Толстой е запазил това критическо отнасяние към околните явления и навсякъде, гдето да се проявява то у него — било в художествено произведение, било в публицистическа статия, навсякъде той е недостижим по дълбочината на анализа си. . . Там, дето Лев Толстой е излизал от ролята на обличител и анализатор на съществуещото, гдето се е опитвал да създаде свое мирозъзерцание, свой възглед на живота, там е той слаб и некадърен да плувне в широко разлетите днес научни и обществени течения. За да създаде човек в ново време нещо ново в областта на философията и обществените науки, не може безнаказанно да игнорира своите предшественици и съвременници и да се осланя само на древните вероучители, както прави Лев Толстой. . . Тази философско-проповедническа страна от дейтелността на Лев Толстой е, която печали мислящите хора в Россия и в Европа. Но човечеството е навикнало да среща истината сплетена с ненужни, спяваюши умът, па даже и вредни, мисли. Рано или късно ученията са се просявали и полезното и истинното е оставало в съкровището на общото съзнание. . . Приносът, който Толстой е направил, не е малък и за тоя му принос благодарното човечество го поставя в редът на най-полезните си членове“ (с. 235).

Толстоевото отричане на науката и изкуството критикът оценя като желание те да бъдат демократизирани. Приносът на неговото творчество се състои в това, че то бичува лицемерието и фалша в съвременните нему обществени отношения. Нашият автор вижда ръководното начало на цялата Толстоева дейност в откровения и пряк подход към всички разглеждани въпроси. Като доказателство е посочено последното произведение на писателя („Кройцеровата соната“), което като никое друго е „размърдало умовете“ във висша степен и е възбудило „злъчката на общественните преспиватели“. Авторът на статията изказва възмущението си от начина, по който читателските среди у нас приемат тази „неизмеримо ценна книга“ — мълчаливо „сякаш тиня, по която, както е говорил Шchedрин, като удариш — разтвори се и пак се прибере, и пак неподвижно, пак тиня“. Въпросите, които повдига повестта, рано или късно ще се изпречат и пред българското общество. Ние не можем да ги избегнем — споделя авторът, — защото въпреки националната специфика съществуват закони, еднакво валидни за разви-

² Ден, 1891, кн. 3, с. 223.